

خیابان به مثابه فضای اجتماعی:

فراتحلیل پژوهش‌های مرتبط با منظر شهری در ایران دهه ۹۰

مریم شعبانی^۱، محمود شارع‌پور^۲

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22084/CSR.2022.24235.1966

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۵

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۲۷-۲۴۹

چکیده

منظر هر شهری برون داد واقعیت‌های آن جامعه است؛ بدان معنی که مفهوم منظر، برون داد یک واقعیت اجتماعی است که از سوی استفاده‌کنندگان از فضای شهر، به صورت پویایی مورد ادراک قرار می‌گیرد و به طور دائم بازتولید می‌شود. خیابان به عنوان یکی از عناصر مهم تشکیل دهنده فرم اصلی هر شهر و نماد فرهنگی و اجتماعی و برقرارکننده ارتباط فضایی و اتصال دهنده فعالیت‌های شهری می‌باشد. به دیگر سخن، خیابان‌ها فضاهایی برای منظرسازی شهری بوده و به عنوان بسترهای جریان ساز در بازتاب شیوه‌های معیشت ساکنین یک شهر، فضاهایی را تصویر می‌کنند که به صورت روزمره بیشترین حیات جمعی را در خود جای می‌دهد. با عنایت به اهمیت موضوع خیابان در مطالعات شهری ایران امروز به مثابه یک فضای اجتماعی و پررنگ بودن مباحثات منظر در این زمینه، در پاسخ به این پرسش‌های مهم که تا چه اندازه به این‌گونه مباحث در پژوهش‌ها توجه علمی اساسی شده و هم‌چنین سیر تحول و تطور فکری این‌گونه مباحث به چه سبک و سیاقی پیش می‌رود؟ باید یادآور شد که نتایج فراتحلیل پژوهش‌ها نشان می‌دهند که به موضوع مذکور طی ده سال اخیر توجه جدی شده است. هم‌چنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که مطالعات شهری ایران با چرخش‌های فکری مهمی روبه‌روست که از دلایل چرایی آن می‌توان به توجه مجدد به بحث سیاست‌گذاری‌های مدیریت منظر، نگرش سیستمی به شهر و مهم‌تر از همه، کاربست محوری مفاهیمی که از جنس اجتماعی (مهم‌ترین آنان هویت، تعاملات اجتماعی، سرزندگی و حضور پذیری) هستند، اشاره نمود و همین امر حکایت از انعطاف‌پذیری نظام مطالعات شهری در ایران امروز در مباحث مرتبط با منظر خیابان دارد.

کلیدواژگان: منظر شهری، خیابان، فضای اجتماعی.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، ایران.

۲. استاد گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: sharepour@yahoo.com

۱. مقدمه

عوامل زیادی رفتار آدمی را در محیط زندگی تحت تأثیر قرار می‌دهند که یکی از آن عوامل، فضای عمومی شهر است که به سان شمشیر دو لبه عمل می‌نماید. از یک سو می‌تواند زمینه لازم را جهت بروز رفتارهای ناپه‌نجان را فراهم نماید؛ «از این منظر شکل‌گیری روابط اجتماعی متأثر از فضا و مؤثر بر آن است و هر مطالعه‌ای درباره این تعاملات و برهم‌کنش‌ها بدون در نظر گرفتن صورت فضایی آن، مطالعه‌ای ابتر است» (فرورنده و منصور، ۱۳۹۸: ۶۶)؛ به همین دلیل است که مفهوم فضای عمومی مورد اهتمام جدی محققان قرار گرفته و امروزه می‌توان یکی از بحث‌برانگیزترین موضوعاتی دانست که نه تنها در حوزه مباحثات علم جامعه‌شناسی، بلکه در سایر رشته‌ها مورد کنکاش علمی و عملی قرار گرفته است.

امروزه طیف گسترده‌ای از رشته‌های دانشگاهی به بحث پیرامون (فضای عمومی) می‌پردازند؛ از جمله می‌توان به جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، معماری، طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری و علوم سیاسی اشاره کرد. از نظر «مورونی» و «کایودلی»^۲ (۲۰۱۳) در کلیه رشته‌هایی که به موضوع فضای عمومی می‌پردازند، این نگرش وجود دارد که فضای عمومی یک نقش محوری در ایجاد حوزه عمومی دارد. براساس این نگرش، مقررات حاکم بر فضای عمومی ماهیت مباحث عمومی را کنترل و تنظیم می‌کند. طرف‌داران این نگرش ادعا می‌کنند که کیفیت یک شهر قبل از هر چیز به فضای عمومی آن بستگی دارد؛ به طوری که ماهیت فضای عمومی ماهیت شهروندی را تعیین می‌کند (شورچه، ۱۳۹۳: ۸۳-۸۲). در این راستا، باید گفت امروزه فضای عمومی به عنوان مکانی مهم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ اما منظور از فضای عمومی شهری چیست؟

«هابرماس» در تعریف عرصه عمومی می‌گوید: عرصه عمومی در وهله اول قلمرویی از زندگی اجتماعی ما است که در آن چیزی شبیه به افکار عمومی می‌تواند شکل بگیرند. دسترسی به این قلمرو برای تمام شهروندان تضمین شده است (هابرماس^۳، ۱۹۶۴؛ گِل و اسوار^۴، ۱۳۹۴)؛ به عبارتی دیگر، «فضاهای عمومی آن دسته از فضاهایی است که عموم مردم به آن‌ها آزادانه دسترسی دارند» (شارع‌پور، ۱۳۹۳: ۵۴) و نکته کلیدی‌تر این‌که فضای عمومی، بروز کالبدی (مصنوع یا طبیعی) عرصه عمومی جوامع است. از این روست که در منابع و متون بر اهمیت بررسی و شناخت تغییر و تحولات عرصه عمومی یک اجتماع در دستیابی به درک مناسبی از فضای عمومی آن جامعه تأکید شده است. بینشی که در نهایت طراحان و برنامه‌ریزان را در چگونگی برخورد با این فضاها

و مسائل آن‌ها به عنوان مهم‌ترین فضاهای شکل دهنده به روابط اجتماعی ساکنان یاری خواهد کرد (گل و اسوار، ۱۳۹۴).

نظم و نسق فضاها به عنوان یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های حضورپذیری افراد در فضاهای عمومی شناخته شده و تقویت‌کننده رفتارهای اجتماعی است (لیندی^۵، ۱۹۷۸؛ وایت، ۱۹۸۰). ما انسان‌ها وقتی در یک محیط اجتماعی شهری قرار می‌گیریم نوع اتفاقات پیرامون ما از عوامل و شرایط مختلفی منبث می‌شود؛ پس «فضاهای عمومی شهر را می‌توان عرصه‌ای دانست که داستان زندگی جمعی در آن‌ها گشوده می‌شود و مکانی نه صرفاً کالبدی، برای ایجاد تعاملات اجتماعی و مراودات شهروندی را فراهم می‌کند؛ چنان‌چه به‌زعم بسیاری از اندیشمندان، فضاهای عمومی شهر مؤلفه‌ای اساسی در بهبود و افزایش میزان سرمایه اجتماعی در ساختار شهر به‌شمار می‌رود» (حبیب و همکاران، ۱۳۹۱: ۸-۶).

اکثریت فضای عمومی در مناطق شهری را خیابان‌ها تشکیل می‌دهند و تلاش برای احیای قلمرو عمومی، اغلب تلاش برای احیای خیابان‌ها است (ورنز-مودون^۶، ۱۹۹۱؛ جیکوبز، ۱۹۹۳؛ سوت ورث و بن-جوزف^۷، ۱۹۹۶؛ دین^۸، ۱۹۹۷؛ کانون ملی مطالعات خیابان‌های مرکزی شهرها^۹، ۲۰۰۶). از لحاظ تاریخی، خیابان‌ها و شهرها به‌عنوان فضاهایی برای تأمین نیازهای اساسی بقا، ارتباطات و سرگرمی‌ها و انجام چندین کارکرد سیاسی، مذهبی، تجاری مدنی و اجتماعی مورد استفاده قرار می‌گرفت (رودوفسکی، ۱۹۶۹؛ لافلند، ۱۹۷۳؛ ۱۹۹۸)؛ بنابراین، خیابان یکی از پویاترین فضاهای عمومی شهری است (سلطان‌زاده، ۱۳۸۵؛ توشیح و حبیبی، ۱۳۹۴). به تعبیر «جیکوبز»، شناخت شهر به‌واسطه خیابان‌های آن است؛ چراکه خیابان عنصر اساسی سرزندگی اجتماعی شهر است (۱۹۶۱) و کارکردهای متنوعی دارد، به طوری که شهروندان برای خرید، ملاقات، فراغت بازی... و حتی آرامش به خیابان وابسته هستند (جیکوبز، ۱۹۶۱؛ اپلیارد، ۱۹۸۱؛ گل، ۱۹۸۷؛ کار و همکاران^{۱۰}، ۱۹۹۲؛ جیکوبز، ۱۹۹۳؛ سوت ورث و بن-جوزف، ۱۹۹۶؛ لافلند^{۱۱}، ۱۹۹۸؛ هاس-کلا^{۱۲}، ۱۹۹۹؛ کارمونا و همکاران، ۲۰۰۳). خیابان، جایگاه ویژه‌ای در ادبیات فضای عمومی دارد (جیکوبز، ۱۹۶۱؛ رودوفسکی^{۱۳}، ۱۹۶۹؛ جیکوبز، ۱۹۹۳؛ لافلند، ۱۹۹۸). خیابان عنصری اساسی از ساخت فضایی شهر است. خیابان تنها کالبدی برای عموم نیست، بلکه تجلی حیات در جامعه شهری است. خیابان‌ها از مهم‌ترین فضاهای عمومی هستند؛ چراکه از دیرباز خیابان‌ها برای دیدار مراد، گذران اوقات فراغت، دادوستد و هم‌چنین تردد مورد استفاده مردم قرار می‌گرفته است. به‌طور کلی، خیابان‌های شهری به‌عنوان بسترهای جریان‌ساز در بازتاب شیوه‌های معیشت ساکنین یک شهر، فضاهایی را تصویر می‌کنند که به‌صورت روزمره بیشترین حیات جمعی را در خود جای می‌دهد (توشیح و حبیبی، ۱۳۹۴: ۴۰).

ازسویی دیگر، لازم به ذکر است که یکی از اصطلاحات پرکاربرد در بحث خیابان، بحث «منظر» است.

منظر شهر، بخشی از شکل شهر است که ناظر آن را دریافت می‌کند. به عبارتی، شکل شهر در لایه‌های منظر شهر عینیت قابل ادراک و فضای مورد ادراک ما از واقعیت موجود شهر پیرامونمان است؛ لذا کلیه اطلاعات موجود در منظر خیابان‌های شهری به وسیله ادراک مورد پذیرش قرار می‌گیرد که بالا بودن کیفیت منظر خیابان‌ها، ادراک حاضران در آن را بهبود می‌بخشد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱).

می‌توان اذعان نمود که ادراک شهر، همان تفسیر منظر شهری است؛ اگرچه منظر شهری در ابتدا از طریق کالبد و احساسات درک می‌شود، اما آن چه بدان معنا می‌بخشد، ذهنیت شهروند است. منظر شهری نه خاطرات صرف است (غیرمحسوس-ذهنی) و نه کالبد صرف (محسوس-عینی). پدیده‌ای است که از تعامل این دو در شهر حاصل می‌شود؛ پدیده‌ای عینی و ذهنی (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). درواقع، منظر شهری مانند نمای ظاهری و پوسته بیرونی هر شهر است که نگاه هر بیننده‌ای را در وهله نخست متوجه خود می‌کند و نخستین چیزی است که شهروند در شهر با آن ارتباط برقرار می‌سازد و به صورت بی‌وقفه وی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (آتشینبار^۴، ۲۰۰۹؛ وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸).

آن چه مشخص است، آن است که شهر و منظر شهری، محمل و بازتاب‌دهنده کنش‌های مختلف شهری است. درک درست منظر شهری مستلزم رهایی از دوگانگی شناخته شده «عینی-ذهنی» است. این دوگانگی باعث شده‌اند منظر به‌عنوان یک واقعیت مسلم فرض شود یا ازسوی دیگر، تا یک امر تزئینی تقلیل داده شود. حال آن‌که منظر شهرها نمایانگر آن است که مردم آن جامعه چگونه اندیشیده‌اند، چگونه رفتار کرده‌اند و چگونه ساخته‌اند؛ به عبارتی منظر شهری فرآیندی است که درنهایت به‌عنوان یک محصول اجتماعی تولید می‌شود. این گزارش تأکید دارد که منظر شهری جدا از سرنوشت فضای شهری نیست. به عبارتی درک بهتر مفهوم منظر شهر، مستلزم دریافت بهتر مفهوم فضای شهری است. در این دیدگاه، منظر شهری همانند فضای شهری، علاوه بر ابعاد عینی و ذهنی دارای بُعد اجتماعی نیز هست (شیعه و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۵). خیابان به‌عنوان یکی از عناصر مهم تشکیل دهنده فرم اصلی شهر، نماد فرهنگی و اجتماعی و برقرارکننده ارتباط فضایی و اتصال فعالیت‌های شهری می‌باشند. خیابان‌ها فضایی برای منظرسازی شهری، چارچوبی برای طراحی شهری و زمینه‌ساز تاریخ و نمادگرایی در شهرها هستند (صالحی و همکاران، ۱۳۹۴).

شاید یکی از موزجرتین و درعین حال دقیق‌ترین عباراتی که در وصف اهمیت

خیابان و منظر شهری ارائه شده است، گفته «جین جیکوبز» باشد؛ او می‌گوید: وقتی به شهر می‌اندیشد، چه چیز به خاطر خواهد آمد؟ خیابان‌های آن. هنگامی که خیابان‌های شهر زیبا و جالب باشد، آن شهر سرزنده و زمانی که خیابان‌های شهر زشت و خسته‌کننده باشد، آن شهر ملال آور به خاطر آورده خواهد شد. اساساً منظر شهری سطح تماس انسان و پدیده شهر است (گلکار، ۱۳۸۵: ۳۹-۳۸).

«خیابان‌ها ابزار قدرتمندی برای طراحی شهری و در نتیجه درک شهر و خوانا کردن آن هستند» (مهتا، ۱۳۹۸: ۲۰). «خیابان بیش از هر فضای عمومی دیگر، زندگی اجتماعی شهری را نشان می‌دهد؛ خیابان کامل‌ترین نمونه از فضای عمومی اجتماعی شهر است» (مهتا، ۱۳۹۸: ۳۶). «به عقیده جیکوبز خیابان‌ها نقش اساسی در تثبیت و تقویت حس اجتماعی دارند و به همین نسبت تأمین‌کننده فرصت‌های لازم برای تعاملات اجتماعی هستند» (قلمبردزفولی و نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۸-۱۷). به تعبیری دیگر، می‌توان گفت: «خیابان‌ها به عنوان مهم‌ترین فضاهای شهری در نوع زندگی رفتار و تغییرات اجتماعی اهمیت به‌سزایی دارند» (لطیفی و سجادزاده، ۱۳۹۴؛ سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۰). در این راستا، سؤال مهمی را که می‌توان به پرسش گرفت، این است که با توجه به اهمیت موضوع خیابان به مثابه یک فضای اجتماعی و پررنگ بودن مباحثات منظر در این زمینه، در مطالعات شهری ایران تا چه اندازه به مباحثات منظر شهری (با تأکید بر خیابان) توجه علمی جدی شده است؟ هم‌چنین در این زمینه، سؤال مهم دیگر این است که سیر تحول فکری پژوهش‌ها به چه سبک و سیاقی پیش می‌رود؟ آیا مبتنی بر همان نگاه سخت‌افزاری (فقط مهندسی) است یا خیر روند مطالعات با چرخش فکری روبه‌روست؟ با عنایت به دو سؤال مطروحه، راقم سطور با رویکردی فراتحلیل درصد تعقیب پاسخی مستدل و علمی برای دو سؤال مذکور می‌باشد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

۲-۱. نوع و سطح فراتحلیل

در این مقاله، فراتحلیل به شیوه‌ای توصیفی به ارائه یافته‌ها خواهد پرداخت. فراتحلیل دربرگیرنده ترکیب کمی گزارش‌ها و نتایج پژوهش‌های مشابه، استخراج و جدول‌بندی فراوانی مشخصات پژوهش‌ها و بررسی روابط آماری میان متغیرهای پژوهش‌هاست. بر این اساس، این مقاله به دنبال تبدیل یافته‌های مطالعات مختلف به یک مقیاس مشترک است؛ از این رو می‌توان خلأهای نظری و پژوهشی را مشخص کرد تا به جهت دادن پژوهش‌های بعدی و جدید کمک کند (ولف، ۱۹۸۶؛ توکل و عرفان‌منش، ۱۳۹۳: ۵۳). در فراتحلیل موردی و اجمالی (در روش‌های کیفی) بیشتر از آماره‌های توصیفی

استفاده می‌شود. مشخص کردن فراوانی، درصد فراوانی، فراوانی تجمعی و درصد فراوانی تجمعی، ترسیم نمودار میله‌ای و دایره‌ای نمایش نتایج، مشخص کردن نما واریانس دوجمله‌ای (شاخص تغییر در متغیرهای کیفی) و... از ارکان مهم محسوب می‌شوند (توکل و عرفان‌منش، ۱۳۹۳: ۵۳-۵۴).

۲-۲. سیمای جامعه آماری و نمونه‌ها

در این مطالعه، ۲۰ مقاله فارسی (علمی: پژوهشی، ترویجی و تخصصی) مرتبط با (منظر شهری با تأکید بر خیابان / منظر خیابان) در بازه زمانی ۱۳۸۹-۱۳۹۹ از چهار منبع علمی (پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه مجلات تخصصی نور، بانک اطلاعات نشریات کشور و مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی) شناسایی شده است. لازم به ذکر است که تمرکز محقق بر روی پژوهش‌هایی بوده که دامنه مطالعاتی آن‌ها معطوف به ایران یا مطالعه موردی شهرهای آن بوده است. روش نمونه‌گیری به شیوه تمام شماری نمونه‌های در دسترس است. لازم به ذکر است انتخاب مقاله در این مطالعه به دلایل روش شناختی بوده است؛ (۱) نخست این‌که، تولید مقاله در حوزه مورد بحث مطالعه حاضر به مراتب بیش از کتاب، پایان‌نامه و... است؛ (۲) معمولاً، چکیده پایان‌نامه‌ها در قالب مقاله عرضه می‌شوند. (۳) دسترسی به مقاله نسبت به پایان‌نامه و... آسان و به عبارتی ساده‌تر است.

۳. یافته‌های پژوهش

نتایج بررسی‌های مقالات در دو بخش ارائه خواهد شد:

۳-۱. یافته‌های توصیفی فرا تحلیل

۳-۱-۱. قالب مقالات

جدول ۱ بیانگر آن است که بیشتر مقالات مطالعه شده (با ۶۵٪) از نوع علمی-پژوهشی هستند که دلالت بر کیفیت مطالب ارائه شده دارد.

جدول ۱. توزیع فراوانی و درصدی.

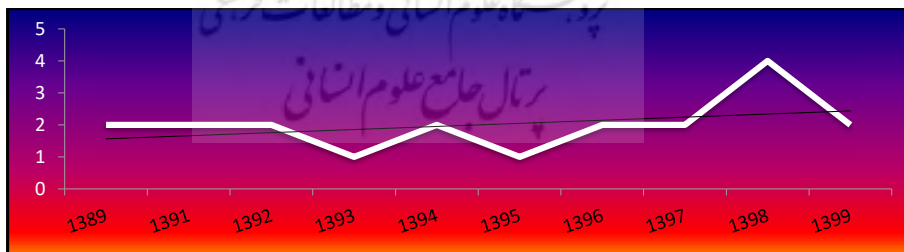
نوع مقالات	فراوانی	درصد
علمی پژوهشی	۱۳	۶۵
علمی ترویجی	۵	۲۵
علمی تخصصی	۲	۱۰

۳-۱-۲. بازه زمانی

جدول ۲: توزیع فراوانی و درصدی.

بازه زمانی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۱۳۸۹	۲	۱۰	۱۰
۱۳۹۱	۲	۱۰	۲۰
۱۳۹۲	۲	۱۰	۳۰
۱۳۹۳	۱	۵	۳۵
۱۳۹۴	۲	۱۰	۴۵
۱۳۹۵	۱	۵	۵۰
۱۳۹۶	۲	۱۰	۶۰
۱۳۹۷	۲	۱۰	۷۰
۱۳۹۸	۴	۲۰	۹۰
۱۳۹۹	۲	۱۰	۱۰۰

براساس سری زمانی مقالات منتشرشده (طی ۱۰ سال) می‌توان گفت: داده‌های جدول و نمودار خطی آن بیانگر رشد نسبی مقالات در سال‌های اخیر دارد. باید متذکر شد که منظور از بازه زمانی تاریخ انتشار مقاله بوده است.

نمودار ۱. توزیع فراوانی.

۳-۱-۳. حوزه پژوهشی

جدول ۳. توزیع فراوانی و درصدی.

درصد	فراوانی	حوزه پژوهشی
۳۴	۱۶	شهرسازی
۴۲/۶	۲۰	معماری
۶/۴	۳	هنر
۸/۵	۴	محیط زیست
۲/۱	۱	جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری
۲/۱	۱	مرمت بناها و بافت‌های تاریخی
۴/۳	۲	نامشخص

همان‌طور که مشاهده می‌شود، اکثر مقالات (۷۶/۶٪) از منظر معماری و شهرسازی تحلیل شده‌اند.

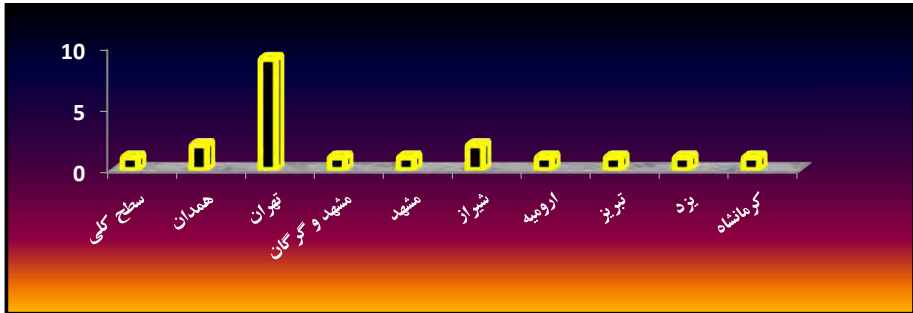
۴-۱-۳. مطالعه موردی

جدول ۴. توزیع فراوانی و درصدی.

درصد	فراوانی	محل مطالعه شده
۵	۱	سطح کلی
۱۰	۲	همدان
۴۵	۹	تهران
۵	۱	مشهد و گرگان
۵	۱	مشهد
۱۰	۲	شیراز
۵	۱	ارومیه
۵	۱	تبریز
۵	۱	یزد
۵	۱	کرمانشاه

همان‌گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، کلان‌شهر تهران (با ۴۵٪) بیشترین محل مطالعه بوده که بسیار قابل توجه و تأمل است. بعد از تهران، شهر همدان، شیراز و مشهد بیشترین محل مطالعه بوده‌اند.

نمودار ۲. توزیع فراوانی.

۳-۱-۵. روش پژوهش

جدول ۵. توزیع فراوانی و درصدی.

نوع روش	فراوانی	درصد
ترکیبی	۱۳	۶۵
کیفی	۷	۳۵

به لحاظ روش استفاده شده در مقالات می‌توان گفت: حدود ۶۵٪ مقالات از روش ترکیبی و ۳۵٪ دیگر از روش کیفی استفاده کرده‌اند.

۳-۱-۶. سنخ‌شناسی پژوهشگران

جدول ۶. توزیع فراوانی و درصدی.

نوع پژوهشگر	فراوانی	درصد
هیأت علمی دانشگاه	۲۴	۵۱/۱
دانشجو (ارشد و دکتری در حال تحصیل و فارغ‌التحصیل)	۲۱	۴۴/۷
نامشخص	۲	۴/۳

۲۰ مقاله انتخاب شده در مجموع توسط ۴۷ پژوهشگر به نگارش درآمده‌اند؛ همان‌طور که جدول ۶ نشان می‌دهد: ۵۱/۱٪ مقالات توسط اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و ۴۴/۷٪ دیگر آن توسط دانشجویان (ارشد و دکتری در حال تحصیل و فارغ‌التحصیل) انجام شده است.

۳-۱-۷. توزیع جغرافیایی

جدول ۷. توزیع فراوانی و درصدی.

توزیع جغرافیایی	فراوانی	درصد
شهرستان	۹	۴۵
تهران (پایتخت)	۱۰	۵۰
مشترک: تهران - شهرستان	۱	۵

همان‌گونه که جدول ۷ نشان می‌دهد نیمی از مقالات در دانشگاه‌های تهران و ۴۵٪ دیگر در دانشگاه‌های غیر تهران انجام شده است؛ هم‌چنین لازم به ذکر است که تنها یک پژوهش مشترک بین (تهران-شهرستان) انجام شده است.

۳-۱-۸. تعداد مجلات

جدول ۸. توزیع فراوانی و درصدی

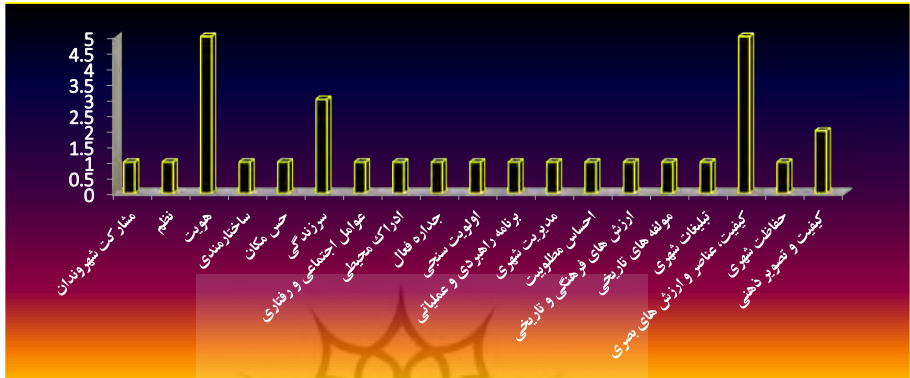
ردیف	نام مجله	فراوانی	درصد
۱	مطالعات شهری	۲	۱۰
۲	باغ نظر	۲	۱۰
۳	منظر	۵	۲۵
۴	محیط‌شناسی	۱	۵
۵	پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری	۱	۵
۶	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	۱	۵
۷	جغرافیا و مطالعات محیطی	۲	۱۰
۸	جغرافیا (برنامه‌ریزی محیطی)	۱	۵
۹	انسان و محیط‌زیست	۱	۵
۱۰	معماری و شهرسازی ایران	۱	۵
۱۱	جغرافیا و روابط انسانی	۱	۵
۱۲	علوم محیط‌زیست	۱	۵
۱۳	برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی (برنامه‌ریزی توسعه کالبدی)	۱	۵

همان‌گونه که جدول ۸ نشان می‌دهد، ۲۰ مقاله مورد بررسی مجموعاً در ۱۳ مجله (علمی پژوهشی، ترویجی و تخصصی) به زیورچاپ آراسته شده‌اند.

۲-۳. ارزیابی پژوهش‌ها

۱-۲-۳. مفاهیم کلیدی^{۱۵}

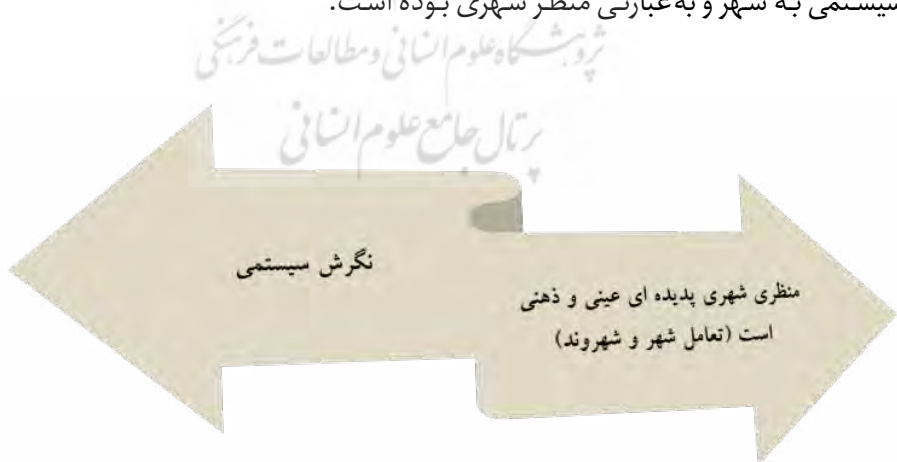
همان‌گونه که نمودار ۳ نشان می‌دهد، بیشترین مفاهیم کلیدی موردبررسی در مقالات، به ترتیب: هویت، کیفیت عناصر و ارزش‌های بصری و سرزندگی بوده‌اند.

نمودار ۳. توزیع فراوانی.

۲-۲-۳. مبانی و چارچوب نظری

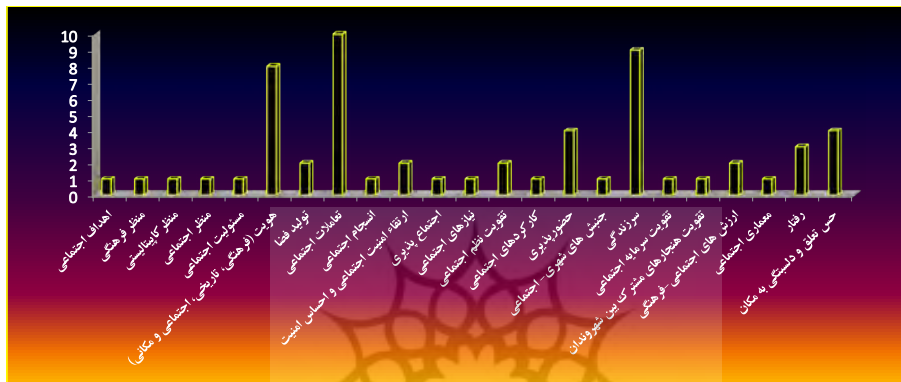
بیشترین تأکید و موضوع مورد استفاده در مبانی و چارچوب‌های نظری پژوهش‌های مذکور، بحث ترکیبی بودن (عینی-ذهنی) پدیده منظر شهری بوده و هم‌چنین نگرش سیستمی به شهر و به عبارتی منظر شهری بوده است.

شکل ۱. مبانی و چارچوب نظری.

۳-۲-۳. مفاهیم و مضامین محوری

نمودار ۴، بیانگر آن است که بیشترین مفاهیم محوری مربوط به جنبه نرم‌افزاری مقالات مورد بحث (به‌ویژه در بخش نتایج پژوهش‌ها) به ترتیب تعاملات اجتماعی، سرزندگی، هویت، حضورپذیری و حس تعلق و دل‌بستگی به مکان بوده‌اند. نکته قابل توجه در این زمینه، آن است که اکثریت مفاهیم مورد بحث معطوف به جنبه‌های اجتماعی خیابان است.

نمودار ۴. توزیع فراوانی.

۳-۲-۴. سؤال / هدف کلیدی

جدول ۹. چکیده.

۱	نحوه درک و خوانش منظر شهری از سوی مردم و کاربران فضا (با تأکید بر خیابان)
۲	بررسی و تبیین جایگاه نظم در تحلیل منظر خیابان
۳	بررسی این‌که در دوره معاصر، خیابان‌ها فاقد یک دکترین منظرین و هویتی هستند و رویکردهای ساماندهی خیابان در این دوره تزئینی و جزءنگر است.
۴	اهمیت شناخت ساختار منظر خیابان
۵	تحلیل رابطه مفهوم سرزندگی و احیاء فضای شهری با بررسی نظریه‌پردازان شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری و مقایسه آن با نظریه‌پردازان حوزه منظر و جامعه‌شناسی مفهوم حس مکان که نقش بسزایی در ایجاد حس تعلق و وابستگی مخاطب فضاهای شهری برای حضور و مشارکت در این فضاها دارد که در حوزه شهرسازی به آن توجهی نشده یا با دیدی صرفاً کالبدی به آن پرداخته شده است (با تأکید بر خیابان).
۶	کیفیت بخشی به منظر شهر از طریق ساماندهی، هویت بخشی و سرزنده‌سازی منظر خیابان
۷	مسیرهای پیاده، راهروهای شهری هستند که بیشتر فعالیت‌های اجتماعی در آن‌ها رخ می‌دهد؛ از این‌رو، توجه به معیارهای مؤثر بر زیبایی و بهینه‌سازی این مسیرها از اهمیت بسزایی در منظرهای خیابان‌ها برخوردار هستند.
۸	حفاظت شهری باعث می‌شود که معانی خفته در منظر شهری به راحتی قابل تشخیص باشند؛ چراکه معنادار بودن منظر شهری ارتباط مستقیمی با درک آن از سوی مخاطب دارد. به این منظور، می‌توان حفاظت کالبدی را به‌عنوان بخشی از فرایند حفاظت شهری به بحث گذاشت و رویکردی عملیاتی دانست (مداخله بر مبنای تجارب بهسازی خیابان).
۹	تصور ذهنی کودکان از منظر خیابان‌های شهری
۱۰	راهنمای طراحی شهری که بتواند موجبات ارتقاء کیفیت منظر شهری در خیابان شود، دارای چه محتوایی است
۱۱	ارزیابی و سنجش کیفیت بصری منظر شهری (با تأکید بر خیابان)

۱۲	تابلوه‌های تبلیغات شهری می‌تواند نمودی فعال و تأثیرگذار در منظر عمومی یک شهر داشته باشد. به کمک طراحی تابلوه‌های تبلیغاتی متناسب با فضای خیابان می‌توان منظر جذاب ایجاد و آسایش بصری را تأمین نمود؛ به‌همین منظور، این پژوهش به دنبال دستیابی به راهکارهایی است که بر پایه آن بتوان در محیط‌های شهری مشابه با تنوع فعالیتی، کیفیت منظر را از طریق مؤلفه‌های آسایش بصری ارتقاء داد.
۱۳	در ادبیات شهرسازی کشور ما، کمبود و فقدان رویکرد جامع و کل‌نگر به موضوع ارزیابی و طراحی منظر خیابانی بر پایه ادراکی شهروندان به شدت احساس می‌شود.
۱۴	الویت‌بندی راهبردهای استراتژیک منظر شهری در ارتقاء کیفیت منظر خیابان
۱۵	الویت شاخص‌ها و مؤلفه‌های مؤثر بر منظر خیابان‌های شهری براساس دیدگاه متخصصان و شهروندان
۱۶	تدوین چارچوبی برای مدیریت و ساماندهی منظر خیابان شهری
۱۷	بررسی این‌که فقدان یک سیاست مشخص در اسناد راهبری مدیریت خیابان‌های پس از انقلاب اسلامی منظر را برای خیابان رقم زده که بنیان آن وابسته به کالبد خیابان است، نه معنای خیابان
۱۸	زیباشناسی در حوزه شکل و فرم معنا پیدا می‌کند و توسط ذهن تحلیل می‌شود؛ لذا هر اثر هنری، کیفیتی مستقل از تحقق و محتوایش در ذهن شهروندان نیست. این درحالی است که قول شهروندان بیشتر از مطلوبیت فضای خیابان در گذشته حکایت دارد. منظر خیابان‌ها در دوره‌های مختلف چگونه بوده و چه تفاوت‌هایی با هم داشته‌اند که چنین داروی از آن منتج می‌شود؟
۱۹	بررسی چگونگی ارتقای کالبد و منظر شهری، از طریق احیای ارزش‌های فرهنگی- تاریخی ساکنان یک شهر (با تأکید بر خیابان)
۲۰	بررسی شکل‌گیری خیابان می‌تواند منجر به ارائه راهکارهایی در زمینه بهسازی و نوسازی این خیابان و سایر خیابان‌هایی شود که واجد شاخصه‌های تاریخی و پیوندهای ناگسستگی با محیط اطراف خود است.

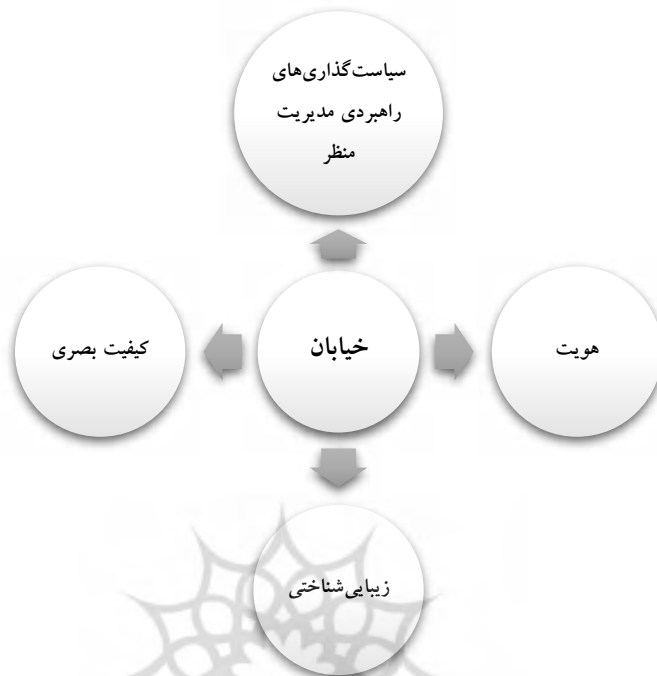
۳-۲-۵. استخراج سرفصل‌های راهبردی مبتنی بر نتایج

جدول ۱۰. چکیده.

۱	طراحی شهروندمدار	توجه به ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جامعه و براساس دیدگاه مخاطبان اصلی منظر (شهروندان) برای ارتقای ارزش‌های کیفی و کمی فضا
۲	خیابان به مثابه سیستم	اجزای تشکیل‌دهنده خیابان همان عناصر سیستمی خیابان هستند که چگونگی رابطه این عناصر با هم نظم خیابان را تولید می‌کنند. خوانش نظم خیابان با دربر گرفتن تمامی اجزای خیابان در یک سیستم، در حقیقت تفسیر منظر خیابان و گویای قدرت شکل‌دهنده به خیابان است.
۳	هویت منظرین خیابان	روند حرکت تبدیل ریزدانه بخش خصوصی به درشت دانه بخش غیرخصوصی نشان از تغییر مفهوم فضا دارد. به علت تغییر دلنه‌ها و کاربری‌ها، فعالیت‌های عمق خلیان نیز تغییر کرده و دیگر به سمت جذب و طرح مسلفل فرهنگی- اجتماعی پیش نمی‌رود. این مسأله سبب حرکت به سمت روحیه خنثای اجتماعی، غلبه بخش تجاری و اقتصادی می‌شود.
۴	تحلیل ساختاری خیابان	طراحی افزونه‌ای به نام مورفو برای نرم‌افزار GIS شاخص‌هایی را برای خوانش بدیده پیچیده شهر تعریف کرده است. با اضافه نمودن این افزونه می‌توان به تغییرات و معنا خیابان در شهر دست یافت. ایده اصلی طراحی این افزونه استفاده از شاخص‌های توپولوژیک در راستای تحلیل نقشه ساده شده براساس خیابان‌ها است.
۵	احیا و سرزندگی خیابان به مثابه رویکردی مداخله‌گر	حس مکان به‌عنوان مفصلی برای پیوند فضاهای شهری با انسان است. منظر با جنسی از مکان، ماهیت دوگانه معنایی- کالبدی و رویکردی کل‌نگر که در هر گونه مداخله در فضاهای شهری کالبد و معنا را جداناپذیرداند، نسبت به سایر رویکردهای معماری، شهرسازی و مرمت رویکردی کامل‌تر و پراکارآمدتر است.
۶	شاخص‌های جامع منظر خیابان (به‌عنوان منشور و راهنمای اقدام)	در اغلب کلان شهرهای ایران از قبیل تهران، هیچ‌گونه چارچوب جامعی ازمنظر خیابان که به‌عنوان منشور و راهنمای اقدام در این‌راستا باشد وجود نداشته و از این حیث معیار و شاخص سنجش و ارزیابی مطلوبیت یا عدم مطلوبیت منظر خیابان به‌عنوان مهم‌ترین رکن فرم شهری موجود نیست؛ لذا پژوهش در دو بخش نظری و عملی می‌تواند راهگشای پژوهشگران و حرفه‌مندان واقع شود. بدین‌صورت که در بخش نظری می‌توان به تدوین شاخص‌ها و اصول اساسی برای بهسازی خیابان‌های کلان شهرهای ایران به مفهوم عام به‌عنوان چارچوب مداخله عمل کند و از سوی دیگر، در بخش عملی به‌صورت کاربردی می‌تواند به‌صورت خاص به شناسایی حوزه‌های نیازمند اقدام در کلان شهرها مبادرت شود.
۷	زیباسازی خیابان با تأکید بر سنجش زیبایی بصری	کیفیت بصری یکی از مهم‌ترین عوامل تعامل انسان با محیط پیرامون و هم‌چنین از مؤلفه‌های اساسی محیط‌های انسان ساخت، به‌ویژه در فضای‌های شهری است که عدم توجه برنامه‌ریزان و مدیران به آن و گسترش بی‌ضابطه شهرها، افزایش جمعیت، عدم توجه به آرامش و بهره‌برداری از فضاهای شهری سبب آسفتگی بصری و ناه‌سامانی در این محیط‌ها گردیده است.
۸	حفاظت شهری (با تأکید بر خیابان)	حفاظت شهری باعث می‌شود که معانی خفته در منظر شهری به‌راحتی قابل تشخیص باشند؛ چراکه معنادر بودن منظر شهری ارتباط مستقیمی با درک آن از سوی مخاطب دارد.

کودکان موضوع مهمی در مطالعات محیطی در چند دهه گذشته بوده‌اند، به سبب مقیاس ذهنی و جسمی متفاوتی که با بزرگسالان دارند، تصویر ذهنی متفاوتی از خیابان خواهند داشت که موضوع پرداخته شده‌ای نیست. شش عامل در تشکیل تصویر ذهنی کودکان شناسایی شده‌اند که به ترتیب عبارتند از: طبیعت و بازی، مقررات خیابان، طبیعت آسمان، ساختار خیابان، منظر شهر و ساختار تقاطع. در کل عواملی که به هندسه، ساختار و نظم حاکم بر خیابان مربوط بودند، بیشترین فراوانی را در تصویر ذهنی کودکان دارند. فقدان فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی در ترسیم‌ها بیانگر ضعف خیابان‌های شهرهای کشور در تحقق رویدادها است که کاهش سرزندگی را در پی داشته است.	۹	مدل تصویر ذهنی کودک از منظر خیابان های شهری
• ضوابط کلی در منظر شهری خیابان مثل ایجاد وحدت در طرح‌ها، رعایت مقیاس، و تناسبات در حجم و فضا و... • ضوابط ویژه در منظر شهری خیابان مربوط به تقسیم‌بندی سطح نما، نوع و نحوه اجرای عناصر مختلف از لحاظ شکل، اندازه، مصالح و رنگ	۱۰	تدوین ضوابط طراحی منظر خیابان
شهرهای برخوردار از محیط بصری مطلوب قادرند تا وسعت بخشیدن به تجربه زیباشناختی شهروندان، موجبات ارتقای تصویر ذهنی جامعه از خویش را فراهم نمایند.	۱۱	ارتقاء کیفیت بصری منظر شهری (با تأکید بر نقش زیباسازی خیابان)
توجه به عناصر بصری در تابلوهای تبلیغاتی می‌تواند تأثیر زیادی در افزایش کیفیت مناظر فضاهای شهری داشته باشد	۱۲	توجه به عناصر بصری تابلوهای تبلیغاتی در منظر خیابان
تمرکز بر ویژگی‌های کیفی جداره‌های فعال و مؤلفه‌های ادراک آن‌ها، از مهم‌ترین موضوعات طراحی منظر خیابانی است. کیفیت سطح همکف جداره‌ها تأثیر زیادی بر میزان و نحوه استفاده شهروندان از فضای شهری، مدت زمان حضور و رفتارهای احتمالی آن‌ها دارد.	۱۳	ارتقا کیفیت منظر خیابان با تأکید بر جداره‌های فعال سطح همکف
در طراحی شهری، منظر خیابان باید تصویری یکپارچه و ساختار بصری تعریف‌شده و هم‌چنین محیطی دعوت‌کننده و راحت را برای عابران پیاده ایجاد نماید.	۱۴	نقش جداره‌های مسیر عابر پیاده در ارتقاء منظر خیابان
یکی از روش‌های ارتقای کیفی و کمی منظر فضاهای شهری ارزیابی و سنجش اولویت شاخص‌های منظر شهری از دیدگاه شهروندان و استفاده‌کنندگان از این فضاها یا یک روش علمی مناسب می‌باشد.	۱۵	اولویت‌سنجی شاخص‌های مؤثر بر کیفیت منظر خیابان
به‌صورت شفاف بیانگر ضرورت توجه هم‌زمان به ابعاد ماهوی (فرم و منظر شهر) و رویه‌ای (فرایند تحقق) در بهسازی منطقه خواهد بود.	۱۶	برنامه راهبردی مدیریت منظر خیابان
طی دوره انقلاب اسلامی، باوجود دغدغه‌ها و تأکیدات معنایی در مدیریت شهر، در هیچ‌یک از اسناد شهری سیاست مشخصی برای مدیریت خیابان‌ها ارائه نشده است و این عدم توجه باعث شد نقش آن به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های منظر شهری در ادراک معنایی شهر تنزل پیدا کند. در دهه چهارم این مدیریت، نگاه دو قطب‌پدیدآورنده خیابان، حکومت و اجتماع به نشئون کالبدی در کف و جداره محدود شده است.	۱۷	رویکردهای معنایی به خیابان
زیباشناسی خیابان، دانش تحلیل منظر خیابان و معیار اصلی تشخیص آن تنوع در سیمای خیابان است. هرچه میزان تنوع در مؤلفه‌های زیبایی خیابان بیشتر باشد، به‌معنای غلبه اراده اجتماع نسبت به حاکمیت در منظر خیابان است. مسأله بنیادین ادراک محیط شهری ساخته شده در زندگی مردم، فهم چیرستی معنای محیط آن است. کیفیت فضا، هویت مکانی، تعاملات اجتماعی و اجتماع‌پذیری و ارتباطات غیرکلامی از حوزه‌هایی هستند که دیدگاه و نگرش انسان‌ها را در تعریف چیرستی فضای شهری شکل می‌دهند. این حوزه‌ها، به‌ویژه در مناظر شهری بافت‌های فرهنگی-تاریخی، همواره شاخص‌های هویت و حس تعلق به مکان را در ارتباط با انسان و محیط بیان کرد و پاسخ‌گوی نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها بوده‌اند؛ به بیان دیگر، احساس تعلق به مکان و یافتن هویت مکانی خاص، سبب افزایش ارتباط انسان با محیط و در نتیجه ارتقای کیفیت مطلوب کالبد و منظر شهری شده است.	۱۸	زیباشناسی خیابان
خیابان بخشی بویا از فضای شهر است که هم ظرفی برای زندگی روزانه شهری مردم می‌سازد و هم از مردم تأثیر می‌پذیرد. فضای خیابان، عناصر کالبدی، پدیده‌ها و از همه مهم‌تر خاطره و هویت خیابان که محصول نیروی اجرایی و دستوری است، محصول تاریخ اجتماعی است که بر آن گذشته و به‌همین علت برای مردم یک جامعه و یا حداقل قشری خاص می‌تواند واجد معنا و یا خاطره‌افزین بوده و به زندگی شهری معنا و مفهوم دهد.	۱۹	ارتقای کالبد و منظر شهری از طریق احیای ارزش‌های فرهنگی و تاریخی شهر (با تأکید بر خیابان)
	۲۰	هویت بخشی (با تأکید بر خیابان)

از جمع‌بندی دو بخش (سؤال یا هدف کلیدی و هم‌چنین استخراج سرفصل‌های راهبردی مبتنی بر نتایج پژوهش‌ها) می‌توان استنباط نمود که در بحث منظر شهری و به‌طور خاص خیابان، در درجه اول بحث سیاست‌گذاری‌های راهبردی مدیریت منظر قابل توجه است؛ چون که بخش اعظم این پژوهش‌ها مطالعات خود را پیرامون (تدوین ضوابط طراحی، شاخص‌های جامع به‌عنوان منشور و راهنمای اقدام، برنامه راهبردی و...) اختصاص داده‌اند. بعد از بحث فوق بیشترین مقوله‌های مورد توجه خیابان از منظر زیباشناختی، کیفیت بصری و هویت مربوط بوده است.

شکل ۲. مهم‌ترین موارد بحث منظر خیابان.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

با عنایت به اهمیت موضوع خیابان در مطالعات شهری ایران امروز به مثابه یک فضای اجتماعی و پررنگ بودن مباحثات منظر در این زمینه، در پاسخ به این سؤالات مهم که تا چه اندازه به این‌گونه مباحثات در پژوهش‌ها توجه علمی اساسی شده و هم‌چنین سیر تحول و تطور فکری این‌گونه مباحثات به چه سبک و سیاقی پیش می‌رود؟ باید یادآور شد که نتایج و یافته‌های فراتحلیل پژوهش‌ها نشان می‌دهند که به موضوع مذکور طی ۱۰ سال اخیر توجه جدی شده است؛ هم‌چنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که مطالعات شهری ایران با چرخش‌های فکری روبه‌روست، چراکه بحث منظر، بحثی میان‌رشته‌ای بوده و همین‌امر حکایت از انعطاف‌پذیری نظام مطالعات شهری در ایران امروز دارد.

برمبنای مرور یافته‌های انجام‌شده با عنایت به سؤالات مطروحه، پاسخ‌ها در دو بخش به شرح ذیل آمده است.

۱. سیمای کلی مقالات:

بیشتر مقالات مورد مطالعه از نوع مقالات علمی-پژوهشی بوده‌اند که دلالت بر

اهمیت حوزه مورد بحث و کیفیت مطالب ارائه شده دارد. دوره زمانی مقالات منتشر شده (طی ۱۰ سال) بیانگر رشد نسبی مقالات در سال‌های اخیر دارد. اکثر مقالات مورد تحلیل از منظر معماری و شهرسازی موشکافی و تحلیل شده‌اند. از میان شهرهای مورد بررسی در مقالات کلان‌شهر تهران، بیشترین محل و شهر مورد مطالعه بوده است که البته بسیار قابل توجه و تأمل است. بعد از شهر تهران، شهرهای همدان، شیراز و مشهد در ردیف‌های بعدی قرار گرفته‌اند. به لحاظ روش علمی استفاده شده در مطالعه و بررسی مقالات می‌توان گفت: حدود ۶۵٪ مقالات از روش ترکیبی و ۳۵٪ دیگر از روش کیفی استفاده نموده‌اند. از تعداد ۲۰ مقاله انتخاب شده در مجموع توسط ۴۷ پژوهشگر به نگارش درآمده‌اند؛ که از این میان ۵۱/۱٪ مقالات توسط اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و ۴۴/۷٪ دیگر آن توسط دانشجویان (ارشد و دکتری در حال تحصیل و فارغ‌التحصیل) انجام شده است؛ هم‌چنین نیمی از مقالات در دانشگاه‌های تهران و ۴۵٪ دیگر در دیگر دانشگاه‌ها انجام شده است. لازم به ذکر است که تنها یک پژوهش مشترک بین (تهران- شهرستان) انجام شده است. در مجموع، ۲۰ مقاله مورد بررسی در ۱۳ مجله (علمی پژوهشی، ترویجی و تخصصی) به زیور چاپ آراسته شده‌اند.

۲- ارزیابی پژوهش‌ها:

۱. بیشترین مفاهیم کلیدی مورد بررسی در مقالات مورد مطالعه به ترتیب هویت، کیفیت عناصر و ارزش‌های بصری و سرزندگی بوده‌اند.
۲. بیشترین تأکید و موضوع مورد استفاده در مبانی و چارچوب‌ها نظری پژوهش‌های مذکور، بحث ترکیبی بودن (عینی-ذهنی) پدیده منظر شهری بوده و هم‌چنین نگرش سیستمی به شهر و به عبارتی منظر شهری بوده است.
۳. بیشترین مفاهیم محوری مربوط به جنبه نرم‌افزاری مقالات مورد بحث (به‌ویژه در بخش نتایج پژوهش‌ها) به ترتیب تعاملات اجتماعی، سرزندگی، هویت، حضورپذیری و حس تعلق و دل‌بستگی به مکان بوده‌اند. نکته قابل توجه در این زمینه آن است که اکثریت مفاهیم مورد بحث معطوف به جنبه‌های اجتماعی خیابان است.
۴. از جمع‌بندی دو بخش (سؤال یا هدف کلیدی و استخراج سرفصل‌های راهبردی مبتنی بر نتایج پژوهش‌ها) می‌توان استنباط نمود که در بحث منظر شهری و به‌طور خاص خیابان، در درجه اول بحث سیاست‌گذاری‌های راهبردی مدیریت منظر قابل توجه است، چون که بخش اعظم این پژوهش‌ها مطالعات خود را پیرامون (تدوین ضوابط طراحی، شاخص‌های جامع به‌عنوان منشور و راهنمای اقدام، برنامه راهبردی...) اختصاص داده‌اند. بعد از بحث فوق بیشترین مقوله‌های مورد توجه در مقالات مورد مطالعه خیابان از منظر زیباشناختی، کیفیت بصری و هویت مربوط بوده است.

از جمع‌بندی دو بخش (سیما و ارزیابی) می‌توان این‌گونه استنباط نمود که در دههٔ اخیر شاهد یک نوع چرخش فکری در مطالعات منظر شهری دههٔ اخیر ایران بوده‌ایم. دلایل چرایی این مهم را می‌توان به‌قرار زیر تقسیم نمود.

اولاً، بیشتر مفاهیم موردتوجه دربارهٔ منظر خیابان موضوعاتی هم‌چون: هویت، تعاملات اجتماعی، سرزندگی و حضورپذیری از جنس اجتماعی هستند.

چون منظر در این‌گونه مباحث، هم یک موضوعی است که به محیط اجتماعی مکانی مربوط می‌شود و هم یک تصویر فرهنگی از خیابان ارائه می‌دهد؛ منظر چیزی نیست که به آن نگاه کنیم، بلکه باید در آن و به‌طور اجتماعی زندگی کنیم. شاید بالاترین توانایی منظر این باشد که ارتباطات درون و بین جوامع را نیز بیان و روشن می‌نماید؛ لذا می‌توانیم مطالعهٔ منظر را درون مباحثه‌ای مترقی دربارهٔ جامعه و فرهنگ، قرار داده که از این منظر، نقش مطالعات اجتماعی بسیار پررنگ و جدی است (حبیبی، ۱۳۸۹). دلیل دوم، در بحث چرخش فکری در دههٔ اخیر، تأکید متعدد بر بحث سیاست‌گذاری‌های راهبردی مدیریت منظر است.

منظر شهری به‌دلیل نقش مهمش در بروز رفتارهای اجتماعی در محیط زندگی دارای اهمیت ویژه‌ای است. اما متأسفانه این مهم به‌نوبهٔ خود در دهه‌های گذشته در برنامه‌ها و اقدام متخصصان و متولیان مسائل شهری در ایران مغفول بوده و کمتر به آن توجه شده است (قاسمی و عبدالله‌زاده‌فرد، ۱۳۹۵).

باید توجه نمود که منظر هر شهری برون داد واقعیت‌های آن جامعه است؛ به‌بیان دیگر، منظر برون داد یک واقعیت اجتماعی است که ازسوی استفاده‌کنندگان از فضا به‌صورت پویایی مورد ادراک قرار می‌گیرد و به‌طور دائم بازتولید می‌شود (شیعه و همکاران، ۱۳۹۶)؛ و این موضوع به‌خوبی ازسوی محققان درک شده و همین سبب است که اکثر محققان به بحث سیاست‌گذاری مدیریت منظر توجه جدی داشته باشند.

دلیل سوم، این‌که بحث منظر در کنار چارچوب عینی-ذهنی، نگرش سیستمی به آن نیز موردتوجه قرار گرفته است.

موضوع منظر در تعاریف، همواره وابسته به دو عنصر اصلی بوده است که با حذف هر یک از آن، فهم منظر دچار مشکل می‌شود؛ اول، محیطی است که به‌عنوان کالبد عینی، انسان را دربرمی‌گیرد؛ و دوم، انسانی است که درصدد درک و فهم محیط بدان ورود می‌کند و در طول زمان در ذهن خود از آن تصویرسازی می‌نماید و ذهنیت خود از آن کالبد را شکل می‌دهد؛ از این‌روست که می‌توان گفت منظر پدیده‌ای است زنده و پویا که از یک سو متأثر از انسان و ارتباط او با محیط است و ازسوی دیگر تداعی‌کنندهٔ ذهنیاتی است که بر رابطهٔ انسان با محیط پیرامون خود تأثیر گذاشته است (ماهان

و منصوری، ۱۳۹۶: ۳۵-۳۴). هم‌چنین می‌توان یادآور شد که ازسوی دیگر، «منظر یک مبنای سامان‌مند برای درک الگوها و فرآیندهای فضایی که در اطرافمان می‌بینیم و شیوه انطباق نیازها و خواست‌های مردم با محیطشان را در اختیارمان می‌گذارد» (حیبی، ۱۳۸۹: ۴۲). از نظر راقم سطور، این نوع نگرش کاملاً نشان می‌دهد که مطالعات شهری در زمینه منظر کاملاً از حالت سخت‌افزاری صرف خارج شده و به مراتب تصویر جامع‌تری از واقعیت‌های جامعه شهری در خیابان را می‌تواند نشان دهد.

هر سیستم درون خود خرده سیستم‌هایی دارد و آن‌چه بر روابط اجزای درون سیستم حاکم است، معیار نظم است؛ «نظم یا همان سازمان ارگانیک نمی‌تواند صرفاً توسط دلایل مکانیکی توضیح داده شود؛ چراکه ارگانیک‌ها چنان‌که دکارت به آن‌ها معتقد بود، ماشین‌های تجزیه‌پذیر به ارگانیک‌های ساده نیستند. لذا می‌توان گفت، تشریح جایگاه خیابان در ادراک شهر و عملکردهای آن می‌تواند به روشن شدن مکانیم تولید و فهم مفهوم شهر برای شهروندان کمک اساسی کند» (آتشین‌بار و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۵). هم‌چنین از نتایج مهم دیگر فراتحلیل یافته‌ها این بررسی آن است که کلان‌شهر تهران بیشترین محل مطالعه این پژوهش بوده است. «متأسفانه در کشور ما به‌رغم این‌که فضای خیابان، کانون بیشترین ناهنجاری رفتاری بوده، ولی کمتر توانسته زمینه‌های مناسب سازمان‌دهی نیازها و الگوهای هنجاری-رفتاری مخاطبان خود را فراهم آورد» (لطیفی و سجاذزاده، ۱۳۹۴؛ سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۰).

می‌دانیم که کلان‌شهر تهران به‌عنوان پایتخت کشور، مستعد بسیاری از حوادث ناخوشایند و رویدادهای نابهنجار اجتماعی است. «براساس سنجش میزان اتفاقات و حوادث رخ داده در بافت شهری، تهران را می‌توان به‌عنوان شهری پرمخاطره موردتوجه قرارداد» (ایمانی‌جاگرمی، ۱۳۸۷: ۱۳۱؛ اهراییان‌صدر، ۱۳۹۶: ۲۰)؛ لذا اهمیت بحث منظر در مورد کلان‌شهر تهران بیش‌ازپیش باید موردتوجه قرار گیرد.

نکته پایانی و مهم این‌که هرچند در بعضی مقالات به اهمیت علم جامعه‌شناسی و مطالعات اجتماعی گریزی زده شده است و هم‌چنین همان‌طور که بدان اشاره شده بیشتر مفاهیم موردبحث در این مقالات از جنس اجتماعی هستند، اما هیچ‌کدام از محققان این مقالات جامعه‌شناس نبوده‌اند؛ لذا سؤال مهمی که به ذهن آدمی متبادر می‌شود این است که در فرآیند این تحقیقات چرا جامعه‌شناسان دخیل نیستند؟ امروزه از شاخه‌های مهم دانش جامعه‌شناسی، رشته جامعه‌شناسی شهری است؛ «از این رو، کار جامعه‌شناسی شهری نه فقط شناخت جامعه شهری که شناخت ارتباط‌های میان فضای شهر و جامعه است» (فروزنده و منصوری، ۱۳۹۸: ۶۶). از این منظر، حوزه جامعه‌شناسی شهری و محققان متخصص در این زمینه، به‌ویژه در مطالعات منظر می‌تواند راه‌گشا باشد.

پی‌نوشت

1. Public Space
2. Chiodelli
3. Habermas
4. Gehl and Svarre
5. Linday
6. Vernez-Moudon
7. Southworth & Ben-Joseph
8. Dane
9. NMSC
10. Carr, et al
11. Lofland
12. Hass-Klau
13. Rudofsky
14. Atshinbar

۱۵. مهم‌ترین مفاهیمی که مقاله بر محور و مدار آن می‌چرخد، توصیف و تبیین می‌شوند.

کتابنامه

- اخگری، زهره؛ میرکریمی، حامد؛ محمدزاده، مرجان؛ و سلمان ماهینی، عبدالرسول، (۱۳۹۸). «تبیین معیارهای کیفیت بصری منظر خیابانی با روش طبقه‌بندی کیفیت بصری و ماتریس دست‌یابی به اقدامات (مطالعه موردی: مسیرهای پیاده مشهد و گرگان)». بوم‌شناسی شهری، دوره ۱۰، شماره ۲۰، صص: ۷۶-۵۷.
- اسدپور، علی؛ برزگر، پریا؛ و کشاورزی، نیلوفر، (۱۳۹۶). «تصویر ذهنی کودکان از منظر خیابان‌های شهری». مطالعات شهری، دوره ۶، شماره ۲۴، صص: ۴۰-۲۷.
- اهرابیان‌صدر، میثم، (۱۳۹۶). «مورد پژوهی نابرابری فضایی و مناسبات اجتماعی مرتبط با آن در شهر تهران». به‌راهنما: سهیلا میرشمس شهشهانی. رساله دکترا گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- آتشین‌بار، محمد، (۱۳۸۹). «منظر خیابان: تحلیل نسبت کالبد و معنا در خیابان انقلاب». منظر، دوره ۲، شماره ۱۱، صص: ۴۳-۳۹.
- آتشین‌بار، محمد، (۱۳۹۱). «زیباشناسی منظر خیابان‌های تهران». منظر، دوره ۴، شماره ۱۹، صص: ۱۹-۱۲.
- آتشین‌بار، محمد، (۱۳۹۲). «به‌سوی خیابان‌های انقلابی؟ مدیریت منظر خیابان‌های تهران در دوره انقلاب اسلامی». منظر، دوره ۵، شماره ۲۴، صص: ۳۱-۲۸.
- آتشین‌بار، محمد؛ منصور، امیر؛ و شبیانی، محمد، (۱۳۹۱). «نظم، عنصر علمی در تحلیل علمی منظر خیابان». باغ نظر، دوره ۹، شماره ۲۳، صص: ۱۰۲-۹۳.
- توشیح، نینا؛ و حبیبی، کیومرث، (۱۳۹۴). «ارزیابی سرمایه اجتماعی در خیابان». انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، دوره ۶، شماره ۹، صص: ۵۰-۳۹.

- توکل، محمد؛ و عرفان منش، ایمان، (۱۳۹۳). «فرا تحلیل کیفی مقالات علمی ناظر بر مسأله فرار مغزها در ایران». بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۱، صص: ۴۵-۷۵.
- حبیب، فرخ؛ نادری، سید مجید؛ جهانشاهلو، لعل؛ و فروزانگهر، حمیده، (۱۳۹۱). «سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهر با تأکید بر نقش فضاهای عمومی». هویت شهر، دوره ۶، شماره ۱۲، صص: ۵-۱۴.
- حبیبی، امین، (۱۳۸۹). «منظر، راهی برای شناخت جهان: تأملی در رویکردهای مختلف به مفهوم منظر». منظر، دوره ۲، شماره ۱۲، صص: ۴۵-۴۰.
- حنانچی، پیروز؛ مظفر، فرهنگ؛ و جعفری، یاسر، (۱۳۹۷). «حفاظت از منظر شهری تاریخی از جداره‌های تاریخی: تبیین چارچوب مداخله بر مبنای تجارب بهسازی خیابان ناصرخسرو». مطالعات شهر ایرانی و اسلامی، دوره ۸، شماره ۳۲، صص: ۸۷-۷۷.
- دهقان، فرزانه؛ و هنزکیان، زینب، (۱۳۹۴). «تحلیل ساختار منظر خیابان». منظر، شماره ۳۰، صص: ۹۸-۹۳.
- سجادزاده، حسن؛ کریمی، مهرداد؛ و وحدت، سلمان، (۱۳۹۳). «بررسی و ارزیابی اولویت مؤلفه‌های منظر خیابان‌های شهری». جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۳، شماره ۱۰، صص: ۱۰۰-۸۵.
- سلیمانی، علیرضا؛ مرصوصی، نفیسه؛ و فرامرزی، مهسا، (۱۳۹۷). «تحلیلی بر تأثیرات طرح کالبدی بر رفتار شهروندان در فضای شهری (نمونه موردی: خیابان امام ارومیه)». پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۹، شماره ۳۳، صص: ۶۸-۵۰.
- شارع‌پور، محمود، (۱۳۹۳). شهر، فضا و زندگی روزمره. تهران: تیسرا.
- شاملو، شبنم، (۱۳۹۸). «سنجش کیفیت منظر خیابان‌های شهری در کلان‌شهر تهران». محیط‌شناسی، دوره ۴۵، شماره ۲، صص: ۳۴۷-۳۴۱.
- شمس، فاطمه؛ شعله، مهسا؛ لطفی، سهند؛ و سلطانی، علی، (۱۳۹۸). «بازخوانی مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک جداره‌های فعال در طراحی منظر خیابانی». معماری و شهرسازی ایران، دوره ۱۰، شماره ۱۸، صص: ۱۷۸-۱۵۹.
- شورچه، محمود، (۱۳۹۳). اخلاق در برنامه‌ریزی و طراحی شهری. تهران: پرهام نقش.
- شیعه، اسماعیل؛ بهزادفر، مصطفی؛ و نامداریان، احمدعلی، (۱۳۹۶). «تدوین چارچوب نظری منظر شهری به کمک نظریه تولید فضا و نیروهای مؤثر بر منظر». مطالعات شهری، دوره ۶، شماره ۲۴، صص: ۹۴-۸۱.
- صالحی، اسماعیل؛ ابوذری، شهرزاد؛ و معرب، یاسر، (۱۳۹۴). «کیفیت منظر

- خیابان‌های شهری و عوامل مؤثر بر ارتقاء آن». کنفرانس بین‌المللی انسان، طراحی و مدیریت شهری، قابل دسترس در: سیویلیکا.
- ضمیری، مهسا؛ و شریفی‌نوغابی، آزاده، (۱۳۹۹). «تحلیل نقش عناصر بصری تبلیغاتی در منظر خیابان مدرس مشهد». انسان و محیط‌زیست، دوره ۱۸، شماره ۲، صص: ۱۰۶-۵۳.
- عبدالله‌زاده طرف، اکبر؛ آفتاب، احمد؛ و اسماعیل‌زاده‌اگنه، وحید، (۱۳۹۵). «تدوین راهنمای طراحی منظر شهری خیابان امام ارومیه». جغرافیا و مطالعات محیطی، دوره ۵، شماره ۲۰، صص: ۳۵-۵۰.
- عسگرزاده، محمد حسین؛ و حسینی، سحرسادات، (۱۳۸۹). «منظر خیابان و هویت شهر. منظر: ارزیابی نقش خیابان جمهوری در منظر شهر تهران». منظر، دوره ۲، شماره ۹، صص: ۴۷-۴۴.
- علی‌زاده‌مقدم، سمیرا، (۱۳۹۹). «الویت بندی راهبردهای استراتژیک منظر شهری در ارتقاء کیفیت منظر خیابان براساس دیدهای متوالی با استفاده از روش تاپسیس فازی». جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۲، شماره ۴، صص: ۲۴۰-۲۵۵.
- فروزنده، محمدرضا؛ و منصوری، امیر، (۱۳۹۸). «تأملی بر مکان مندی صورت‌بندی اجتماعی در فضای شهری بر مبنای جامعه‌شناسی فضای گئورگ زیمل». باغ نظر، دوره ۱۶، شماره ۷۳، صص: ۷۶-۶۵.
- فیضی، سعیده؛ درسخوان، رسول؛ و ستاری‌ساریانقلی، حسن، (۱۳۹۷). «ارزیابی کیفیت بصری و ذهنی منظر شهری ائل‌گلی شهر تبریز». جغرافیا (برنامه‌ریزی محیطی)، دوره ۹، شماره ۱، صص: ۴۷۵-۴۵۹.
- قاسمی، میترا؛ و عبدالله‌زاده فرد، (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر منظر شهری بر ارتقاء هویت شهری با رویکرد افزایش تعاملات اجتماعی». نخستین کنفرانس ملی معماری شهرسازی جغرافیا و محیط‌زیست پایدار، قابل دسترس در: سیویلیکا.
- قلمبردزفولی، مریم؛ و نقی‌زاده، محمد، (۱۳۹۳). «طراحی فضای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی». هویت شهر، دوره ۸، شماره ۱۷، صص: ۲۴-۱۶.
- گل، یان؛ و بیگیت، اسوار، (۱۳۹۴). بررسی زندگی فضای عمومی. ترجمه محمد سعید ایزدی، سمانه محمدی و سمانه خیبری، تهران: اول و آخر.
- ماهان، امیر؛ و منصوری، امیر، (۱۳۹۶). «تدوین مدل ارزیابی منظر (با مروری بر روش‌ها و رویکردهای جاری ارزیابی منظر)». باغ نظر، دوره ۱۴، شماره ۵۶، صص: ۴۲-۳۳.
- مرتاض‌ابراهیمی، الناز؛ منصوری، امیر؛ و جوادی، شهره، (۱۳۹۶). «رویکرد منظر

در ایجاد سرزندگی خیابان ولی عصر با تأکید بر حس مکان». باغ نظر، دوره ۱۴، شماره ۵۵، صص: ۱۶-۵.

- منصوری، تاج‌الدین؛ و جهان‌بخش، حیدری، (۱۳۹۲). «چگونگی ارتقای کالبد و منظر شهری از طریق احیای ارزش‌های فرهنگی-تاریخی شهر». برنامه‌ریزی کالبدی-فضایی، دوره ۱، شماره ۳، صص: ۱۰۲-۸۹.

- مهتا، ویکاس، (۱۳۹۸). خیابان: کامل‌ترین نمونه فضای عمومی اجتماعی. ترجمه ژيلا خالدیان و آرمین پیاب، انتشارات آذرخش.

- وحدت، سلمان؛ سجادزاده، حسن؛ و کریمی‌مشاور، مهرداد، (۱۳۹۴). «تبيين ابعاد مؤثر بر منظر خیابان در جهت ارتقای خوانش منظر فضاهای شهری». فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات شهری، دوره ۴، شماره ۱۵، صص: ۳۶-۱۷.

- وحدت، سلمان؛ سجادزاده، حسن؛ و کریمی‌مشاور، مهرداد، (۱۳۹۴). «تبيين ابعاد مؤثر بر منظر خیابان در جهت ارتقای خوانش منظر فضاهای شهری». مطالعات شهری، دوره ۴، شماره ۱۵، صص: ۳۶-۱۷.

- یگانه، منصور؛ و کیانی، کامیاب، (۱۳۹۸). «چارچوب برنامه‌های راهبردی- عملیاتی مدیریت منظر خیابان‌های شهری». مطالعات علوم محیط‌زیست، دوره ۴، شماره ۳، صص: ۱۷۶۷-۱۷۶۰.

گلکار، کوروش، (۱۳۸۵). «مفهوم منظر شهری». آبادی (مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران)، دوره ۱۸، شماره ۵۳، صص: ۴۷-۳۸.

- Appleyard, D., (1981). *Livable Streets*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Carmona, M.; Heath, T.; Oc, T. & Tiesdell, S., (2003). *Public Places-Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. Oxford: Architectural Press.

- Carr, S.; Francis, M.; Rivlin, L. G. & Stone, A. M., (1992). *Public Space*. New York: Cambridge University Press.

- Dane, S., (1997). *Main Street Success Stories* (Washington DC: National Main Street Center, National Trust for Historic Preservation).

- Gehl, J., (1987). *Life Between Buildings*. New York: Van Nostrand.

- Hass-Klau, C.; Crampton, G.; Dowland, C. & Nold, I., (1999). *Streets as Living Space: Helping Public Spaces Play their Proper Role*. London: ETP/Landor.

- Jacobs, A., (1993). *Great Streets*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Jacobs, J., (1961). *The death and life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Linday, N., (1978). "It all Comes Down to a Comfortable Place to Sit and Watch". *Landscape Architecture*, NO. 68(6), Pp: 492-497.
- Lofland, L., (1973). *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*. New York: Basic Books.
- Lofland, L., (1998). *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory*. New York: Aldine De Gruyter.
- National Main Street Center (NMSC), (2006). Available at <http://www.mainstreet.org/> (accessed July 2006).
- Rudofsky, B., (1969). *Streets for People*. New York: Doubleday.
- Southworth, M. & Ben-Joseph, E., (1996). *Streets and the Shaping of Towns and Cities*. New York: McGraw-Hill.
- Vernez-Moudon, A., (Ed.) (1991). *Public Streets for Public Use*. New York: Columbia University Press.
- Whyte, W. H., (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces* (Washington DC: The Conservation Foundation).